

II. Abdülhamid Dönemi İstanbul’unda İşçi Hareketleri

Kadir Yıldırım

İstanbul Üniversitesi

19. yüzyıl, Osmanlı tarihinde özellikle iktisadî açıdan Avrupa karşısında geri kalmışlığın fark edildiği ve bu durumu tersine çevirmeye yönelik siyasî, askerî, iktisadî ve sosyal alanlarda reformlara başvurulduğu bir dönem olmuştur. Ekonomik anlamda gerçekleştirilen reformlardan en fazla öne çıkanı ise, fabrikalar açılması, limanlar yapılması, demiryolları inşası gibi büyük çaplı yatırımlarla iktisadî üretimin ve beraberinde de zenginliğin artırılması çabalarıdır. Bu büyük çaplı yatırımların doğal bir sonucu ise, çok sayıda işçi çalıştıran üretim birimlerinin başta İstanbul merkezli olmak üzere ülke genelinde yayılmaya başlaması olmuştur. Zamanla bu üretim birimlerinde işçi-işveren (kamu ya da özel teşebbüs) ilişkilerinin netleşmesiyle, özellikle 1870’lerden başlayarak Osmanlı İstanbul’unda işçi hareketlerinde de bir artış yaşanmıştır.

İşçi hareketleri ve işçi örgütlenmesinin gelişimini inceleyen Osmanlı emek tarihi literatüründe, 1876’dan başlayarak 1909’a kadar sürecek olan II. Abdülhamid döneminde, bir istibdat döneminin varlığı ileri sürülmekte ve bu nedenle de işçi hareketleri, yani grevlerde de önemli bir azalma yaşandığı, hatta bu hareketlerin tamamen bastırıldığı iddia edilmektedir. Ancak aynı literatür için 1990’ların sonlarına kadar büyük ölçüde ihmal edilmiş olan arşiv kaynakları

değerlendirildiğinde, çalışma ve yaşam şartlarından duyulan rahatsızlık nedeniyle işçilerin grev yapmaktan ve tepkilerini toplu olarak ortaya koymaktan pek de geri durmadıklarını görmekteyiz. Bu çalışmada, söz konusu dönem için İstanbul işçilerinin gerçekleştirdiği grevler konu edinerek II. Abdülhamid dönemi İstanbul’undaki işçi hareketlerine ilişkin genel kabuller sorgulanacaktır.

1. Osmanlı’da 1870’ler Öncesi İş Bırakma Eylemleri ve İlk Grev Tartışması

Osmanlı’da ücret karşılığı çalışan işçilerin çalışma hayatında yaşadıkları rahatsızlık ve diğer sorunlar nedeniyle iş bırakmaları ve grev yapmaları sadece 19. yüzyıla mahsus olmayıp, ücretli çalışmanın söz konusu olduğu hemen her dönemde geçerli olmuştur. Dolayısıyla bir iş bırakma eylemi hakkında *ilk grev* nitelendirmesi yapmak yerine, *tespit edilen ilk grev* demek daha doğrudur. Erken dönemler için tespit edilebilen ilk iş bırakma eylemi 1473 yılında seramik işçileri tarafından yapılan grevdir. Bu tarihte yabancı çini ustaları karşılaştıkları güçlüklerden şikâyet etmiş, paralarını alamadıkları sürece çalışmayacaklarını belirtmişlerdi.¹ 1587 yılında ise, İstanbul’da Mehmet Paşa tarafından yaptırılan cami inşaatında çalışan duvarcı, marangoz ve taşçı ustaları 12 akçe olan günlük ücretlerinin yetmediği şikâyetiyle 4’er akçe zam istemiş ve bu nedenle işi durdurmuşlardı.²

19. yüzyılda 1870’ler öncesinde de grevlere rastlanılmaktadır. Bu eylemlerin geneli de ücret temelli iş bırakma hareketleriydi. Elbisehâne-i Askerî işçileri ödenmeyen ücretlerini alabilmek için Mayıs-Eylül 1826 arasında 5 ay süreliğine iş bırakmıştı.³ 1827 yılında Kal’ay-ı Tis’a olarak bilinen kalenin inşaatı sırasında işçiler ücretlerine zam istemiş, aksi takdirde işlerini bırakacaklarını ve çalışmayacaklarını bildirmişti. Ancak devletin işçilerin bu hareketlerine cevabı da sert olmuş ve işini bırakanların tutuklanıp sürgün edileceği, bunların firarına yardım edecek kayıkçıların da sürgünle cezalandırılacağı tebliğ edilmişti.⁴ 1861 yılında 6 aydır ödenmeyen ücretlerinden dolayı Tersâne-i Âmir

.....

1 Mehmet Şehmus Güzel, “İlk Grev”, *Tarih ve Toplum*, sy. 119, Kasım 1993, s. 41.

2 Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi* (İstanbul 2003), s. 42.

3 A.g.e., s. 42-43.

4 BOA, HAT. 305/18029. 29 Z 1242. 24 Temmuz 1827.

işçilerinin bir kısmı işi terk ederken, kalan işçiler de çalışmayarak ücretlerini talep etmişlerdi.⁵ Mart 1863'te ise Zonguldak kömür madenlerindeki işçiler grev yapmıştı.⁶

Bu erken dönemlerde gerçekleştirilen grevlerin temel özelliği, çalışma şartlarından sadece ücretlerin işçiler tarafından problem olarak algılanmasıydı. İş bırakma eylemlerinin genelinin altında ücretlerin düşüklüğüne ya da geç ödenmesine tepki gösterilmesi yatmaktaydı. Yapılan işlerin çok ağır olmaması ya da çok sayıda işçi çalıştıran fabrika, atölye vb. üretim birimlerinin sayıca azlığı, ücretli işçiliğin de yaygınlaşmamış olması nedeniyle işçi eylemlerinin gerek nicel gerekse nitel açıdan zayıf kalmasının da en önemli nedeniydi. Gerek kamu gerekse özel sektör öncülüğünde açılan fabrika sayısının artması, bununla birlikte demiryolu ve limanlar gibi çok sayıda işçi çalıştırılan bayındırlık yatırımlarıyla madencilik sektöründe üretimin genişlemesi, aşağıda görüleceği üzere 1870'lerle birlikte İstanbul başta olmak üzere İmparatorluğun genelinde ücretli işçiliğin ve bu durumun doğal bir sonucu olarak iş bırakma eylemlerinin artmasına yol açmıştır.

2. II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda Grevler; Nedenleri, Gelişimi ve Sonuçları

1870'ler devletin artan malî sıkıntısıyla birlikte grev sayısında artış görülen bir dönemdir. Bu dönemde tespit edilen ilk grevler 1872'nin hemen başlarında idi. Ocak 1872'de İstanbul'da Hasköy Tersânesi işçileri⁷, Şubat ayında ise Beyoğlu Telgrafhanesi çalışanları grev yapmıştı.⁸ Grevlerin sebebi, işçilerin aylardır alamadıkları ücretleriydi. Ocak 1873'te 500-600 kadar tersâne işçisi yine ücret anlaşmazlığı nedeniyle Bâb-1 Âli'ye gelerek aileleriyle birlikte Bahriye zabitlerinin tayinini yağmalamışlar, çıkan çatışmada yaralananlar olmuştu.⁹ 1875 yılındaysa

.....

5 BOA, A. MKT. NZD. 354/32. 19 ZA 1277. 29 Mayıs 1861.

6 Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (Der.) Donald Quataert ve Erik J. Zürcher (İstanbul 1998), s. 30.

7 Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3 (İstanbul 1985), s. 805.

8 Orhan Türkdoğan, "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda İşçi Sınıfının Doğuşu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl: 2, C. 2, S. 11 (Nisan 1981), s. 16.

9 Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı – Doğuşu ve Yapısı* (İstanbul, 1969), s. 135-136.

6 aylık alacaklarını talep eden 1.200 tersâne işçisi greve başlamış, 1 hafta süren iş bırakmanın ardından 6 haftalık ücret ödenmesiyle grevi sonlandırmışlardı. Aynı yıl yabancı mühendislerle yaşadıkları problemler nedeniyle Taksim'deki Müslüman inşaat işçileri, Sirkeci hamalları, 1876'da Araba Şirketi'nde çalışan işçiler ve alamadıkları ücretleri nedeniyle Haydarpaşa demiryolu işçileri de grevler yapmıştı.¹⁰

1870'lerin başlarından itibaren artan grev eylemleri, II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılı sonrasında da devam etmiştir. İşçi hareketlerinin en fazla görüldüğü bölge ise, sanayileşme çabaları çerçevesinde 1830'larla birlikte çok sayıda fabrikanın kurulduğu ve ülkenin diğer bölgelerine nazaran sanayinin daha fazla gelişmiş olduğu İstanbul'dur. Nitekim II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılından itibaren II. Meşrutiyet'in ilan edileceği 1908 Temmuz ayına kadar gelecek 33 yıllık süre içinde Osmanlı genelinde 83 grev yapıldığı tespit edilebilmiştir. Aşağıda Tablo 1'de de görüleceği üzere bu 83 grevin 55 tanesinin, yani % 67'sinin İstanbul'da yapılmış olması, işçi hareketleri açısından İstanbul'un ülkenin diğer bölgelerine nazaran çok daha hareketli olduğunu göstermektedir.¹¹

Tablo 1: Osmanlı'da Grevlerin Bölgelere Göre Dağılımı (1876-1908 Haziran)

Kent	Grev Sayısı	%
İstanbul	55	67
Selanik	12	14
İzmir	3	4
Manastır	2	2
Balıkesir	2	2
Üsküp	2	2
Velez	2	2
Diğer (Bitlis, Edirne, Şam, Vidin, Zonguldak)	5	7
Toplam	83	100

Kaynak: Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, (İstanbul 2013), Ek A'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

10 "Grevler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3 (İstanbul 1994), s. 424.

11 Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler* (İstanbul 2013), s. 367-359.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA İŞÇİ HAREKETLERİ

İstanbul'da bu dönem için gerçekleştirilen grevlerin işkollarına göre dağılımına bakıldığında, Tersâne-i Âmire ile İdare-i Mahsusa işçilerinin başını çektiği denizcilik sektöründe çalışanlar, tekstil işçileri ve başta tütün işçileri olmak üzere gıda sektöründe çalışan işçilerin iş bırakma eylemleri açısından en aktif gruplar olduğu görülmektedir. Aşağıda Tablo 2'de 1876-1908 Haziran dönemi için II. Abdülhamid idaresindeki Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da grevlerin işkollarına göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 2: İstanbul'da Grevlerin İşkollarına Göre Dağılımı
(1876-1908 Haziran)

İşkolu	Grev Sayısı	%
Denizcilik	25	45
Gıda	6	11
Tekstil	4	7
İnşaat	6	11
Diğer	10	18
Rıhtım, Dok ve Antrepo	2	4
Demiryolu	2	4
Toplam	55	100
- Kamu Sektörü	32	58
- Özel Sektör	23	42

Kaynak: Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, (İstanbul, 2013), Ek A'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

İstanbul'daki grevlerin geneline bakıldığında, kamu veya özel sektörde işçilerin iş bırakmalarının en temel nedeni ücret meselesiydi. Kamuda işçiler genellikle ödenmeyen ücretleri yüzünden, özel sektörde ise ödenmeyen ücret dışında ücretlerin düşüklüğünden şikâyet ederek çok sayıda iş bırakma eylemlerine başvurmuşlardı. Ücret alacağı dışında, 1875'te yabancı mühendislerle yaşadıkları sorunlar yüzünden Taksim'deki Müslüman işçilerin, 1878'de çalışma şartlarının iyileştirilmesi için duvarcılarının, paranın değer kaybetmesi nedeniyle reel alım güçlerinin düşmesine gösterdikleri tepki sonrası çeşitli yıllarda denizcilik ve gemi yapımı işçilerinin, Pazar gününün tatil olması için 1890'da Beyoğlu mağazalarındaki işçilerin, üretimde kullanılan yeni makinelere tepki olarak 1893'te Cibali tütün işçilerinin, 1906'da Paskalya bayramının ücretli tatil olması için yine Cibali tütün

işçilerinin grevleriye diğer nedenlerden kaynaklanan iş bırakma eylemlerinin bir kısmıydı.¹² Ücret alacağı nedeniyle yapılan grevlerin süreklilik kazanması, ülkenin yaşadığı malî sıkıntıya da paralel olarak işçilerin bu rahatsızlığını giderecek şekilde kalıcı bir çözüm bulunmadığını göstermekteydi.

Greve çıkan işçilerin davranışları incelendiğinde, grevler genellikle ani bir kararla başlatılmamış, ilk olarak devlete başvuruda bulunularak yardım talep edilmişti. Osmanlı'da devletin paternalist anlayışının işçiler tarafından da kabul gördüğünü gösteren bu durum, devletin nasihatleri ya da arabuluculuk çabalarının sonuçsuz kalması halinde iş bırakma eylemlerinin gerçekleşmesiyle devam etmekteydi. Grevlerin hemen tamamında grevciler, greve katılmayan işçilere ya da işveren tarafından kendi yerlerine işe alınan işçilere karşı tepki göstermişlerdi. Bu grev kırıcılar karşı grevcilerin tepkisi genellikle tehdit ve saldırı şeklinde kendini göstermişti. İşçilerin grev esnasında fabrika binaları, alet edevat vb. işverene ait fiziksel varlıklara saldırmasına da birçok grevde rastlanılmıştır. Eylemlerde şiddet dozunun bu kadar yüksek olmasının en önemli nedenlerinden biri, işçilerin örgütlü ya da organize değil de, anlık hareket etmesiydi. Bunun doğal sebebi de bir işçi örgütünün olmamasıydı.

Grevler karşısında devletin yaklaşımına baktığımızda, bir grev esnasında ilk olarak devletin *babacan* tavrını ön plana çıkardığı ve işçilere nasihat ederek, taraflar arasında arabuluculuk yaparak işçi eylemlerini sonlandırmaya çalıştığı görülmekteydi. Bu durum birçok grev için yeterli olmuştu. Ancak sonuçsuz kaldığı durumlarda ise devletin sert yüzü hızlı bir şekilde devreye girmişti. Bunun bir sebebi, devletin işçi eylemlerine bir asayiş problemi olarak yaklaşmasıydı. Diğer bir nedeniyse, birçok grevde örneğini gördüğümüz üzere devletin, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi işçi hareketlerinin yayılmasından endişe etmesiydi.¹³ Örneğin 1893 yılında Cibali Reji Fabrikası işçilerinin

.....
12 Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler* (İstanbul 2013), s. 227.

13 Bu korku nedeniyle devlet, grev kelimesini basında sansüre tabi kavramlardan biri ilan etmişti. 1906'da Paris'te matbaa ve maden işçilerinin grevlerini haber yaptığı için Ahenk ve İzmir Gazetelerinin devlet tarafından uyarılması, bu gelişmelerden haberi olması halinde yerli işçilerin de grev yapmak isteyebileceğine dair endişeden kaynaklanmıştı. (BOA, DH. MKT. 1074/57. 5 RA 1324. 29 Nisan 1906.)

grev yapacaklarının şirket tarafından ihbar edilmesiyle birlikte devlet yönetimi güvenlik önlemlerinin güçlü, caydırıcı ve etkili olacak şekilde artırılmasını talep etmişti.¹⁴ Buna gerekçe olarak da “... *bu gibi haller bilâhare Avrupa'da olduğu gibi bir takım amele münasebetsizliklerinin zuhuruna sebebiyet verebileceğinden, o misillü hâlât vukûna zinhar meydan verilmemek için bu babda lazım gelen tedâbir-i ciddiye ve müessirenin serian ittihazı...*” denilmişti.¹⁵ Yine 1893 yılında İstanbul'da hamalların yaptığı bir iş bırakma eyleminin diğer işçi gruplarına yayılmasından endişe eden devlet yönetimi, grevcilere karşı *zerre kadar müsamaha edilmesinin asla caiz olmayacağını* belirtmekteydi.¹⁶ Devletin işçiler tarafından yapılacak grevlere karşı bu yaklaşımı, Avrupa işçi hareketlerinin ve bunların sosyal, siyasî ve ekonomik hayattaki olumsuz etkilerinin bir benzerinin Osmanlı'da da yaşanmaması için tedbir alınması gerektiği düşüncesi ve işçi hareketlerinin yayılmasına yönelik duyulan korkunun bir sonucuuydu. 1908'de Ahmed Muhtar, demiryolları veya reji gibi önemli ekonomik birimlerde bir grev yapılacağı haber alındığı zaman, devlet yetkililerinin *hemen sanki büyük bir ihtilal olacakmış gibi endişelendiğini* belirtirken¹⁷, devletin bu endişesine işaret etmişti.

Bu endişe nedeniyle grevlerde, grevcilerin asker müdahalesiyle dağıtılması, diğer işçilere gözdağı olması için bazı grevcilerin işten çıkarılması, tutuklanarak hapse atılması veya sürgün cezasıyla uzaklaştırılmasına yönelik çok fazla somut örnek vardır.¹⁸ Bu ör-

14 BOA, DH. MKT. 22/24. 10 L 1310. 27 Nisan 1893.

15 BOA, İ. HUS. 11/1310L/037. 9 L 1310. 26 Nisan 1893.

16 BOA, İ. HUS. 17/1311R-005. 1 R 1311. 12 Ekim 1893.

1904 yılında Cibali işçilerinin grev yapmaya hazırlandığı haber alındığında, devletin işçi hareketlerinin yayılması olasılığına yönelik endişesini açıkça görmekteyiz. Nitekim grevle ilgili devlet kaydında, “*Memâlik-i Şahane'de terk-i işgal olunması gibi muamele asla mesbûk olmadığı halde reji amelesi canibinden bu yolda bir hareket su-i misal teşkil ederek pek muzır neticeler tevhid edebileceğinden böyle bir su-i misale meydan verilmemek için iktizası...*” denilerek, olası bir iş bırakma eyleminin diğer işçi gruplarını da benzer eylemlere teşvik edebileceği dile getirilmekteydi. (BOA, DH. MKT. 912/53. 8 L 1322. 16 Aralık 1904.)

17 Ahmed Muhtar, “Ta'til-i Eşgale Dair”, *Tanin*, No: 65, 21 Eylül 1324, 4 Ekim 1908, s. 6.

18 Grevin teşvikçileri oldukları nedeniyle Reji İdaresi'nde İstanbul'da çalışırken

nekler de devletin söz konusu endişesinden kaynaklanmıştı. Devlet arabuluculuk faaliyetlerinin olumlu sonuç verdiği bazı grevlerde bile, işçilerin grevin olumlu etkisini görmemeleri için işverenleri hemen ücret zammı yapmamaları ve bir süre bekledikten sonra zam yapmaları konusunda tembihlemişti. Devlet grevlerde sürekli bir teşvik ve tahrikçi peşinde olmuştu. Bu durum, normalde işçilerin kendi haline bırakılsa grev yapmayacağı, ancak bazı yabancı işçilerle işyeri dışından kesimlerin işçileri bu tür eylemlerle teşvik ve tahrik ettiği yönündeydi.

Grevci işçilere verilen cezalar ve işten çıkarmalar her ne kadar işçilerin gelecekte grev yapmamaları için gözdağı amaçlı olarak kullanılsa da, bu durum ücretlerini alma noktasında sorun yaşayan işçiler açısından çok da caydırıcı olmamıştı. Örneğin 1907 Mayıs'ında grev yapan Tersâne-i Âmire işçileri, grevci işçilere verilen cezalara rağmen 2 ay gibi kısa bir süre sonra 500 işçilik bir grevci grubuyla Temmuz ayında yine iş bırakmış ve yeni bir grev

.....

taşraya sürgün edilen 4 Rum işçi ile ilgili bkz. BOA, ZB. 381/48. 24 Nİ 1323. 7 Mayıs 1907.

Yine işçileri greve teşvik etme ve çalışmak isteyenleri de engelleme suçundan dolayı reji fabrikası işçilerinden Rum Pandeli ve kardeşi Stelyano Sakız Adası'na sürgün edilmişlerdi. Burada belli bir süre sürgün kaldıktan sonra Rum Patrikliği'nin de güvence vermesi üzerine, kendilerinden bir daha uygunsuz hal ve hareketlerde bulunmayacaklarına dair teminat alınmış ve İstanbul'a dönmelerine izin verilmişti. (BOA, BEO. 2947/220984. 6 L 1324. 23 Kasım 1906.) İşçileri *ihtilâle teşvik etmek* suçuyla sürgün edildikten sonra affedilen ve İstanbul'a gelen bu işçiler, fabrikanın bulunduğu semte uğramamaları şartıyla kefalete de bağlanmışlardı. Ancak 1907 Mart'ında Rum Patrikliği'nin bu işçiler için fabrikaya kabul edilmeleri yönünde başvuru yaptığı şirketten bildirilince, işçilerin kefilleri devlet tarafından uyarılmış ve patriğin istihdam talebi reddedilmişti. (BOA, ZB. 65/2. 15 Mayıs 1323. 28 Mayıs 1907.)

İstanbul'daki Silahhane işçilerinden altı kişinin 1904 yılında işlerinden çıkarılarak memleketlerine geri gönderilmeleri ve tekrar İstanbul'a geri gelmemeleri için tedbir alınması ile ilgili olarak bkz. BOA, ZB. 411/31. 26 Mayıs 1320. 8 Haziran 1904.

1908 Mart ayında alamadıkları ücretleri nedeniyle sürekli şikâyet eden ve toplu gösteri yapan Tersâne-i Âmire'nin 20 civarında işçisi ücretleri verildikten sonra işten çıkarılarak memleketlerine gönderilmişti. (BOA, BEO. 3270/245203. 9 S 1326. 14 Mart 1908.; BOA, BEO. 3270/245194. 10 S 1326. 15 Mart 1908.)

başlatmıştı.¹⁹ Mart 1908'de ise, hem Tersâne-i Âmire'de, hem de Şirket-i Hayriye Hasköy Fabrikası'nda iki ayrı grev gerçekleştirilmişti. Tersâne-i Âmire'de iş bırakan işçiler durumlarını anlatmak için Saray'a yürümek isteyince, *külliyen menfî* bir hareket olan bu durumun engellenmesi için güvenlik önlemleri artırılmıştı.²⁰ Ancak devletin grevlere karşı önleyici ve sert tedbirleri, işçilerin çalışma ve yaşam şartlarına karşı duyduğu rahatsızlıkları grev şeklinde dile getirmelerini engellemek açısından yetersiz kalmıştır.

II. Abdülhamid dönemi İstanbul'undaki grevlerin sonuçlarına bakıldığında ise, birçok grev asker ve güvenlik güçlerinin grevcileri dağıtması, bazı işçilerin tutuklanması ve işten atılmasıyla kendiliğinden sonuçlanmıştı. Ücret alacağı sebebiyle yapılan grevlerde genellikle ücretlerin bir kısmı verilerek işçiler geçici olarak rahatlatılmış ve tekrar işleri başına döndürülmüştü. Ancak genellikle aynı işçilerin kısa süre sonra tekrar grev yapmalarına dair yukarıda değindiğimiz örnekler, işçilerin sorunlarının çözülmesinden ziyade bu durumun bir oyalama niteliği kazandığını göstermekteydi. Özel sektör içinse işçiler yaptıkları grevlerden daha kazançlı çıkmıştır. Nitekim ücret kesintisine tepki olarak yapılan tüm grevler bu kesintinin iptaliyle sonuçlanmıştı. Ücret artışı talepli grevlerinde de işçiler belli oranda amaçlarına ulaşmıştı. Ancak en az bunlar kadar grev de işçiler için ya olumsuz sonuçlanmış, ya da kısmî rahatlama sağlamıştı. Arşiv belgeleri ve dönemin süreli yayınlarında grevlerin büyük çoğunluğu için nasıl sonuçlandığına dair bilgi olmaması, grevlerin sonuçlarına yönelik kapsamlı yorum yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edildiği Temmuz ayından itibaren Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun çıkarıldığı 8 Ekim'e kadar geçecek yaklaşık 75 günlük süreçte 118 grev yapılması, Osmanlı'da işçilerin genelinin maddi manevi çalışma şartlarından pek memnun olmadığını gösterdiği gibi, 1908 öncesindeki grevlerden elde edilen kazanımların da işçiler için yetersiz kaldığını göstermektedir.²¹

.....

19 BOA, Y. PRK. EŞA. 50/87. 6 Temmuz 1323. 19 Temmuz 1907.

20 BOA, İ. HUS. 164/1326S-12. 5 S 1326. 9 Mart 1908.; BOA, İ. HUS. 164/1326S-26. 12 S 1326. 16 Mart 1908.

21 Yıldırım, A.g.e., s. 264.

3. Osmanlı Emek Tarihi Literatürü ve II. Abdülhamid Dönemi İstanbul’unda Grevlerin Değerlendirilmesi

Osmanlı’da 1870’lerden itibaren gerçekleşen grev sayıları açısından kullanılan temel kaynak Şehmus Güzel’in 1985 tarihli çalışmasıdır.²² İşçi hareketleriyle ilgili sonraki tarihlerde yapılan çalışmalarda da genellikle buradaki veriler baz alınmaktadır.²³ 1872-1906 arasındaki dönem için 23 grev tespit eden Oya Sencer’in 1969 tarihli çalışmasından²⁴ sonra Sencer, Kurthan Fişek²⁵, Kemal Sülker²⁶ ve kendi eserleriyle 1872 ve 1876 yıllarına ait süreli yayınları değerlendiren Güzel, 1872 ile 1907 arasında geçen 36 yıllık sürede 50 adet grev tespit etmiş ve bilinen grev sayısını artırmıştı.²⁷ Cevdet Kırpık ise 1876-1908 olarak sınırlandırdığı 33 yıllık dönem için, arşiv kaynaklarını da inceleyerek grev sayısını 66’ya çıkarmıştı.²⁸ Konuyla ilgili çalışanlar genellikle döneme ait süreli yayın ve arşiv kaynakları gibi birincil kaynaklardan yapılacak çalışmaların Osmanlı’da daha fazla işçi hareketi tespit edilebilmesine imkân tanıyacağını belirtmektedir. Bu dönem için, yani 1872 yılından başlayarak 1908’de meşrutiyetin ilanına kadar geçen 36 yıl içinde yapıldığını tespit ettiğimiz grev sayısının 91 olması, her yeni çalışma ile Osmanlı’da işçi hareketlerinin bilinenden daha fazla olduğunu ortaya koyduğu gibi, yukarıda değinilen birincil kaynaklara başvurulması gerekliliği görüşünün de önemini göstermektedir. Bu sayı bilinenden fazla grev yapıldığını ve Osmanlı’da işçilerin eylemsel açıdan daha aktif olduğunu göstermektedir.

.....

22 Şehmus Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. 3 (İstanbul 1985), ss. 803-828.

23 Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri”, Toplum ve Bilim, sy. 78, Güz 1998, ss. 187-209.; Cevdet Kırpık, “Osmanlı Devleti’nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Tarih ABD, Isparta, 2004).

24 Sencer, A.g.e., s. 147-148.

25 Kurthan Fişek, Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı (Ankara, 1969).

26 Kemal Sülker, 100 Soru’da Türkiye’de İşçi Hareketleri (İstanbul, 1973).

27 Güzel, A.g.e., s. 805.

28 Kırpık, A.g.e., s. 250-253.

Grev sayısı ile ilgili Osmanlı emek tarihi literatürüne ilişkin değinmemiz gereken bir diğer önemli nokta, II. Abdülhamid döneminde işçi hareketleridir. Güzel, II. Abdülhamit'in gittikçe artan baskıcı yönetimi nedeniyle 1878 sonrası grevlerin azaldığını belirterek, 1886 ile 1902 yılları arasında yapılmış bir grev tespit edememişti.²⁹ İşçi hareketleriyle ilgili çalışan Karakışla³⁰ ve Gülmez³¹ de bu dönem için bir grev hareketinden bahsetmemektedir. Sencer de, baskıcı yönetimle birlikte gazetelerdeki sansür uygulamasının işçi grevlerinin haber olarak verilmemesine neden olmuş olabileceğini, 1887 ile birlikte işçi hareketlerinin zayıflamış veya yer altına inmiş olmasının da muhtemel olduğunu belirtmektedir.³² Kırpık, dönemle ilgili 8 yeni grev ekleyerek eylem sayısını 10 olarak belirtmişti.³³ Ancak özellikle arşiv kayıtları, 1886-1902 döneminde yapılan 22 grevin varlığına dair bilgi sunmaktadır. Dolayısıyla II. Abdülhamid döneminin en azından işçi hareketleri açısından tekrar gözden geçirilmesi faydalı olacaktır. Bu durum devletin baskıcı yönetimi artsa bile, iş uyuşmazlıklarının devam ettiği, işçilerin çalışma şartlarından rahatsız olduğu durumlarda grev silahını kullanmakta pek fazla engel tanımadıkları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla işçi hareketlerine yönelik olarak yapılacak değerlendirmelerde devlet merkezli bir bakış açısından ziyade, çalışma hayatının kendi dinamikleri üzerinden hareket etmek daha faydalı olacaktır. Bahsettiğimiz bu 22 grevin 16'sının devletin başkentinde, yani İstanbul'da olması, bu 16 grevin 10'unun da kamu işçileri, yani devlete bağlı çalışanlarca gerçekleştirilmiş olması da bu durumu göstermekte ve II. Abdülhamid döneminde Osmanlı işçilerinin iş bırakma eylemlerine başvurma açısından bilinenden daha aktif olduğunu ortaya koymaktadır.³⁴

II. Abdülhamid döneminde İstanbul'daki işçi hareketleriyle ilgili emek tarihi literatüründe yer verilen iddialardan birisi de,

.....

29 Yazar, bu eksiklik için *...belki de kaynaklarımızın yetersizliğinden...* diyerek, aslında grev tespit edilememesinin nedenine de değinmişti. (Güzel, A.g.e., s. 804-805.)

30 Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", A.g.e., s. 46.

31 Gülmez, A.g.e., s. 794.

32 Sencer, A.g.e., 146-147.

33 Kırpık, A.g.e., s. 251-252.

34 Yıldırım, A.g.e., s. 226.

denizcilik sektöründe devlet baskısı nedeniyle işçilerin iş bırakma eylemlerinden uzak durmasıdır: *“Abdülhamid’in deniz kuvvetlerinden çekilmesi yüzünden Osmanlı donanmasını Haliç’te çürümeye terk etmesiyle ilintili olarak tersânelerin işleri de aynı yıllarda duracak ölçüde azalmıştır. Nitekim bu işkolundaki hareketlilik, 1902 ve 1903’teki birer grev dışında 1880’den itibaren durulmuştur.”*³⁵ Ancak yine birincil kaynaklar ve arşiv kayıtları üzerinden, İstanbul’daki tersâne işçilerinin 1902 ve 1903 dışında, 1888, 1892, 1895, 1896, 1903, 1904, 1907 (2 defa) ve 1908 (Mart) yıllarında da grev yaptığı anlaşılmaktadır.³⁶ Bu da tersâne işçileriyle ilgili yorumun oldukça tartışmalı olduğunu göstermekle birlikte, dönem itibarıyla İstanbul’daki çalışma hayatının incelenmesi açısından devletin etkisinden ziyade işçilerin davranışlarının merkeze alınmasının gerekliliğini göstermektedir.

Emek tarihine yönelik literatür açısından yeni çalışmalarla birlikte II. Abdülhamid dönemi için özelde İstanbul ve genelde de Osmanlı çalışma hayatına yönelik yeni bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu açıktır. Bu yeni yaklaşım, istibdat dönemi olarak adlandırılan II. Abdülhamid yönetimi süresince çalışma hayatının incelenmesinde, devlet merkezli bir bakıştan ziyade işçiler ve davranışlarına odaklanan bir bakış açısının esas alınmasını gerektirmektedir. Nitekim devletin her türlü olumsuz yaklaşımı ve tedbirlerine rağmen, iş uyuşmazlıklarının devam ettiği, çalışma ve yaşam şartlarından duyulan rahatsızlıkların arttığı dönemlerde İstanbul işçilerinin iş bırakma eylemlerine başvurma açısından pek engel tanımadıklarının görülmesi de bu tarz bir yaklaşımın önemini artırmaktadır.

Sonuç

19. yüzyıl Osmanlı açısından Avrupa karşısındaki geri kalmışlığın fark edildiği ve bu açığın kapatılabilmesi için sanayileşmenin öncelikli hedef olarak tercih edildiği bir dönem olmuştur. Sanayileşme hedefiyle birlikte ilk olarak devlet ve daha sonra da özel sektörün katılımıyla İstanbul’dan başlayarak ülkenin birçok bölgesinde fabrikalar kurulmaya başlanmıştır. Fabrikalar yanında madencilik, demiryolları ve limanlara yönelik yatırımlarla birlikte çok sayıda işçi çalıştıran üretim birimleri artarken, ücretli işçilik de yaygınlaşmaya başlamıştır.

.....

35 Güzel, A.g.e., s. 807.

36 Yıldırım, A.g.e., s. 226.

Geleneksel zanaatkâr sistemindeki ailevî ve dostane usta-kalfa-çırak ilişkilerinden ziyade çıkarların farklılaştığı ve işçi-işveren ayrımını temel alan bu yeni üretim biçiminin doğal bir sonucu ise zamanla işçi hareketlerinin ve beraberinde işçi örgütlenmesinin artması olmuştur.

Osmanlı emek tarihine yönelik literatürde işçi hareketleri incelenirken, II. Abdülhamid'in tahta geçtiği 1876 yılından başlayarak 1909'a kadar geçecek sürede devletin artan baskıcı karakteri nedeniyle işçi hareketlerinin de durgunlaştığı belirtilmektedir. Özellikle arşiv kayıtları ve döneme ait süreli yayınlar gibi birincil kaynakların göz ardı edilmesi sonucu ortaya çıkan bu görüş, işçi merkezli bir bakış açısından ziyade devletin tutum ve tedbirlerine yönelik şekillenen bir çalışma hayatı yapısının da peşinen kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Devletin bu şekilde merkeze alınması, Osmanlı işçilerinin de eylemsel açıdan devletin pozisyonuna göre şekillendiğinin kabul edilmesine neden olmaktadır. Ancak birincil kaynakları merkeze alarak yapılan çalışmalar, Osmanlı işçilerinin bilinenden çok daha aktif olduğunu ve çalışma ve yaşam şartlarından duydukları rahatsızlıklar karşısında grev silahına başvurmaktan hiç de çekinmediklerini ortaya koymaktadır. Bu durum II. Abdülhamid dönemi İstanbul'unda işçi hareketlerinin ele alınması halinde daha net bir şekilde görülmektedir. Nitekim söz konusu dönem için baskıcı yönetimin işçi hareketlerini de engellediği ileri sürülmektedir. Bu durumun bir ihtilal korkusu nedeniyle tersâne işçileri için daha da ağırlaştığı ve işçilerin iş bırakma eylemlerinin engellendiği de bir diğer iddiadır. Ancak döneme ait birincil kaynaklar değerlendirildiğinde, özelde İstanbul'da ve genelde Osmanlı'da literatürde bilinenden çok daha fazla sayıda işçi hareketi ve greve rastlanmakta, bu da Osmanlı işçilerinin eylemsel yönünün daha kuvvetli olduğunu ortaya koymaktadır.